

AHMET BAYTURSINULI'NIN YİRMİ ÜÇ COQTAVI (AĞIDI)

Nergis BİRAY*

Rayhan İYMAHANBETOVA**

Eski Türkçe’de sağı veya sav, sonraki dönemlerde matemnâme, mersiye, günümüzde özellikle halk arasında ağıt olarak bilinen ölü veya ölümle ilgili söz veya şiirlere Kazaklarda “coktav” (*E.T. yogtav < *yo-ğ / yu-ğ + la - v (-g)*) denir. “Coqtav” kelimesi, “ağıt” karşılığında kullanılmaktadır. Kazak Türklerinde bir ölüm ardından hem bunu halka duyurmak hem de defin ve ölüm törenini başlatmak üzere “kara dikilir”, bundan sonra ağıt yakma faslı başlar.

Coktavlar rastgele söylenen ağıtlar değil, belirli bir edebî üslûpla dile getirilen edebî ürünlerdir. Ayrıca, ağıtların sanat değeri de vardır.

Ölenin ardından ağıt yakma geleneği Türklerde çok eskiye dayanmaktadır. Avrupa Hun hükümdarı Attila’nın cenaze töreni tasvir edilirken, ozanlar ve savaşçıların Hun dilinde ağıtlar söylediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Alp Er Tunga ağıdı da en eski Türk ağıtlarındandır. Kırgız destanı Manas’ta da ağıt geleneği görülür. Köketay’ın ölümü üzerine Köketay Han’ın anası karalar giyer, eşi Gülayım altmış kadınla birlikte ağıt söyler. Tarihte bütün Türk topluluklarında bu tarz örnekleri görülen ağıt yakma geleneğine günümüzde de rastlanmaktadır. Günümüzde Türk topluluklarında, Anadolu’nun çeşitli yörelerinde ağıt geleneği canlı olarak yaşamaktadır.

Kazak Türkleri arasında ölenin ardından yapılan törenler şunlardır: kara turgızuv (*kara bağlama*), coktav (*ağıt yakma*), ters motif ve davranışlar, at tuldav (*atin dul bırakılması*), dâvir yürütme / ıskat çıkarma, ağlama (*yas*) geleneği, kümbez/beyit (*mezar*) yapılması.

Yazımızın konusu olan ağıt, Kazaklarda “coktav” adını alır. Ağıtlar, genellikle ölen kişinin eşi, kızları veya gelinleri tarafından söylenirken bazen de meşhur akınlar (*ozanlar*) tarafından söylenir. Ağıt söyleme Kazak Türklerinde ölümün birinci yıl dönümüne kadar devam eder. Ölen erkek veya kız çocuksa anası, ölen kadın ise varsa büyük kızı, yoksa yakın kadın akrabalarından biri ağıt yakar. Anadolu’nun farklı bölgelerinde de bu uygulama görülmektedir. Kazak Türklerinde meşhur akınlar, halk arasında tanınmış kişiler için “coktav” söylerler.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fk. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
- DENİZLİ, Öğretim Üyesi nbiray@pau.edu.tr

** Doç., Ahmet Baytursinuli Muracay-Üyiniñi Direktori (Ahmet Baytursinuli Müze Evi Müdürü)

Kazaklar arasında ölen kişilerin ardından “çoqtav” söyleyen ve “çoqtavşı” olarak tanınan meşhur akınlar vardır. 18. asır Kazak akınlarından Ümbetey, Böğembay Batır’ın Congarlarla yaptığı savaşlardaki kahramanlıklarını onun ölümüne ithaf ettiği çoqtavda anlatır. Abılay Han’ın çoqtavını Buhar Jırav; Kaz Davıstı Kazıbek Biy’in cektavını kızı Kamka; Abayulı Abış’in çoqtavını eşi Mağış söylemişlerdir. Bu çoqtavlar, Kazaklar arasında yayılan, en çok bilinen cektavlar arasındadır.

Cektavda; ölen kişinin meziyetleri, bahadırılığı, hatipliği, erdemleri, zenginlik ve beyligi, güzel huyları birer birer sıralanır. Onun döneminde yaşamış bilgili ve meşhur kişiler de yad edilir. Cektavda ölen kişinin hayatındaki önemli olaylar dile getirilir. Cektavlar adet üzere gün doğarken ve gün batarken olmak üzere iki kere söylenir.

Taziyeye gelenler oldukça, göç sırasında yol üzerinde bir oba görüldükçe veya konaklayacak bir yere ulaşıldığında ağıt yakmaya başlanır. Taziyeye gelenler ölü çadırına alınır. Bu çadırda uzun başlıklı yaşlı kadınlar, sävkeleli¹ gelinler saflar halinde “cektav”a devam ederler. Cektav bittikten sonra Kur’an okunur. (Ünal, 2008:103–130).

Kazak ağıtları; kendi aralarında alt bölümlere ayrılır. Buradaki amaç, “Ölen olduğunu çevreye duyurmak (*estirtüv*)” ve “geride kalanları avutmak (*cubatuv*)” tır.

Kazak Türklerinde “Cektav” yani ağıt yakma, kişinin hayata gözlerini yummasıyla başlar, yıldönümüne kadar değişik uygulamalarla sürdürülür. Ölenin ailesi tarafından yüksek sesle söylenen ağıda “*Köris*” denir. Diğeri, özellikle belli başlı kişiler için ağıt konusunda yetenekli iki kadın tarafından, eve taziyeye gelenler oldukça veya cenaze töreni sırasında kendine özgü bir makamla ve düzenli bir şekilde söylenen “*Davis*”tir. Bu tür ağıtlar, bazen de bir akın (*ozan*) tarafından destan olarak yazılır ve kadınlar tarafından okunur. Ölenin ardından söylenen cektavlarda; onun yiğitliği, dürüstlüğü, iyilikleri, başarıları, duygu ve düşünceleri dile getirilir. Bazı cektavlar “Sıbzıgı”, “kopuz” veya “dombıra” eşliğinde söylenmektedir. Cektavlar, 7–8 ve 11 heceli, dört mısralıdırlar.

“Kazaklarda oldukça ilginç bir gelenek de “Tul” geleneğidir. Ölünün ayakkabısından başlığına değin bütün giysileri evin bir yerinde eyerinin üzerine kukla yapılarak konulur ki, buna “Tul”

¹ Sävkele: Kazak kızlarının düğünde giydikleri dantelâ ve madeni süslerle tezyin edilmiş sivri bir gelin başlığı.

denir. Göç esnasında bu “Tul”, at üzerinde yapılarak bu “tullanmış at göç kafilesinin önünde yedeklenir”. Göç hareket ederken ve yol boyunca bir “avıla” (köye) uğrarken, bu atın yanında bulunan kadınlar “Davis” (ağıt) söylerler.” (Yaldızkaya, 2001)

Ahmet Baytursınulı, Kazak Türkleri arasında sözlü gelenekte yaşayan 23 coçtavı derleyerek Kazak folkloruna katkıda bulunan ilim adamlarından biridir. Bu çalışmalarıyla halkın dikkatini dil ve edebiyata çevirir.

Baytursınulı'nın derlediği coçtavlardan oluşan eserin başında “Kazak tarihinin dört yüz yılını içine alır. – Derleyen, düzenleyen Baytursınulı Ahmet” açıklaması yer almaktadır (Baytursınulı, 1991:143). O, ağıtları sadece derlememiş, sistematik bir hâle de getirmiştir (Koç, vd., 2007: 472).

Kazak halkının zengin sözlü edebiyatını gözler önüne seren bu tür derlemeler ve bunların sınıflandırılması çalışmaları, Kazak edebiyatında ilk olması açısından önemlidir. 1926'da Moskova'da Sovyetler Birliği Ülkeleri Merkez Basması'nda yayımlanan eser, Kazaklar arasında söylenen yirmi üç ağıdın derlenip yazıya geçirilmesinden oluşmaktadır. Eser, ikinci defa yayımlanan “Bozlaşım” külliyyatına dahil edilmiş, “Ahmettanuma ilminin temelini kuranlar” bölümünde incelemelerle yayımlanmıştır.

Eserdeki ağıtlar içinde “Mamay Batır, Kaz Davıstı Kazıbek, Kenesarı-Navrızbay, Ertori, Ergazi, Abdığapar” gibi tarihî kişilikler hakkında ağıtlar da vardır (Baytursınulı, 1991: 143-208).

Baytursınulı, bu derlemeleri için “il ağzından dil”i yayımladığını söyler. O:”Dünyada hiçbir dil kendiliğinden ortaya çıkmaz. Dünyada hiçbir dil de bir söz ustası tarafından ortaya çıkarılmış değildir, çıkamaz da. Dil, bir milletin günlük hayatı kazanında kaynar ve pişerek dünyaya gelir. Ancak bundan sonra söz ustaları, “dil babaları”, bu dili süsler, yönlendirir, düzenler, duyururlar. Bunun için, edebiyat dili halk ağzından beslenmek zorundadır. Edebiyatçı halk ağzından söz almazsa, bu edebiyat kaybolur.” der (Hüseyyin; 2002: 232). Bu sözler, onun derlemeleri için yaptığının da cevabıdır.

Ahmet Baytursınulı'nın eserinde yer alan 23 coçtav ve eserde bu coçtavlara (ağıtlarla) ilgili verilen bilgiler aşağıdaki gibidir. Her ağıtla ilgili bilgidен sonra adı geçen ağıttan bir parça aslı ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekliyle tanıtıcı olması için eklenmiştir.

1. *Mamay Batır* (Mamay Bahadır): Coqtav, bahadırın annesi Karaülele tarafından söylenmiştir. Asıl nüshada Mamay Batır hakkında “*Mamay: Edige Bey neslinden, XVI. asırda ömür süren Nogay bahadırı*” bilgisi yer almaktadır. Nüshaya göre coqtav 190 mısradan oluşmaktadır. 1990 yılındaki nüshada sadece 137 mısrası verilmiştir.

“Ay, Orağım, Orağım,
Calğız kaldıñ, qarağım!
Mamaycan edi ırısıñ,
Bir qursaqtan düregen
Ekev edi tuvısıñ,
Ekeviñ cavğa barğanda,
Qalmaqtı ceñdi urısıñ.
Seriksiz kaldıñ Orağım,
Düniye şirkin qurısın!”

“Hey Orağım, Orağım,
Yalnız kaldın, gözbebeğim!
Mamaycan idi nasibin,
Bir anneden türeyen
İki idi kardeşin,
İkiniz düşmana gidince,
Kalmuk’u yendi vuruşun.
Yoldaşsız kaldın Orağım
Ah! Bu dünya kurusun.”

2. *Kaz Davıstı Kazıbek Biy* (Kaz Sesli Kadıbek Bey): 153 mısradan oluşur. Ağıt, beyin kızı Kamka tarafından söylenmiştir. 1990 yılındaki külliyatta her ağıdın başına konulan açıklamalar, 1926 yılındaki külliyatta ağıtların sonuna konularak okurlara bilgi verilmiş. Bu ağıt daha sonraki basımlarda hiç kısaltılmadan verilmiş olsa da bazı kelimelerinde değişiklikler meydana gelmiştir.

Kaz Davıstı Kazıbek Bey, tahminen 1661 yılı civarında doğmuş, 1758 yılı civarında 97 yaşında ölmüştür.

Bismilladan bastayın,
Şarıyğattan aspayın.
İşim teldi qayğığa,
Azıraç közim castayın.
Alaştan ozğan äkekem,
Coqtavsız qayıp tastayın.
Alatavdan äkeme
Acaldıñ sını kelgeni.
Cılağandı ne qılsın?
Közdiñ casın körmedi,
Tilevdi quday bermedi,
Keşegi cürgen äkekem
Coqtavsız tastar er me edi?
Şanşar Abız näsiline

*Bismillahla başlayayım,
Şeriatten çıkmayayım.
İçim kaygıyla doldu,
Biraz gözyaşı akıtayım.
Alaş’ın önde geleni babacığım,
Ağıtsız seni nasıl göndereyim.
Alatav’dan babama,
Ecel sırası gelmiş.
Ağlayanı ne yapısın?
Gözyaşımı görmedi,
Hüda, dileği vermedi.
Dün hayatta olan babam
Ağıtsız gidecek er mi ki?
Şanşar Abız neslinden*

Altav edik anadan:
Sädibek, Asan, Bödene,
Üsen menen Balapan.
Besevine ağa bop,
Alaşqa äkem qarağan.
Colbassısı ketken soñ,
Ayrıldı qazaq panadan.

*Altı kardeşlik bir anadan:
Sadıbek, Asan, Bödene,
Üsen ile Balapan.
Beşine ağa olup,
Babam Alaş'a itaat etmiş.
Baş tutarı gidince
Ayrıldı Kazak sığındığından.*

Tört tilevdiñ biri edik,
Qıyın qıstav is kelse,
Bärinen de iri edik.
Endi qazaq ne bolar?!
Asqar tavdı qulağan?!

*Dört dileğin biriydik,
Zorluk dolu iş başa gelince,
Hepsinden de güçlüydük.
Şimdi Kazak ne olacak?!
Yüce dağı çökürmüş?!*

.....
Qazaqta senen kim ozdı
Culdızı tuvıp oñınan?!
Baylığñ nesin aytayın?
Kedey dep adam ayta almas,
Mırza dep nesin aytayın?
Ärkim-aq qonaq qaytarmas.

.....
*Kazak'ta seni kim geçti
Bahtı doğuştan olan?
Zenginliğinin neyini söyleyeyim?
İnsan sana fakir diyemez.
Efendi diye nesini anlatayım?
Hiçbir misafiri geri döndürmez.*

Söylevge tilim söz tapsa,
Maqtavıñnan taysalmas.
Ömirimşe cırlasam,
Mineziñniñ, äkekem,
Mıñnan biri tavsılmas.
Suvsını qatar qazaqtıñ
Ağar bulaq suvaldı.
Siz osılay boldı dep,
Estigen qalmaq quvandı.

*Söylemeye dilim söz bulsa,
Seni övmekten çekinmez.
Ömrüm boyu destan söylesem,
Karakterini babacığım,
Bir tekini bile anlatamam.
Bütün Kazak'ın içeceği
Akan bulak kurudu.
Siz böyle oldunuz diye,
İşiten Kalmuklar sevindi.*

Qasiyetti tuvğan äkekem,
Eşkimnen qazaq kem bolmas
Şın berip ketseñ duğañdı.”

*Haysiyetli doğan babacığım,
Kazak hiç kimseden eksik olmaz
Can-ı gönülden dua edersen.”*

3. *Keñgirbay*: 62 mısradır. Söyleyeni belli değildir. 1990 yılındaki külliyatta 55 mısra olarak yayımlanmıştır.

V.V. Radlof'tan alınmıştır. Keñgirbay, Abılay zamanında (18. yüzyıl) Tobıktı'nın beyliğini yapmıştır. Abılay'dan 30 yıl sonra ölmüştür.

Akın Abay'ın beşinci atası Aydos ile Keñgirbay'ın babası Cigitek kardeşlerdir. Keñgirbay'ın mezarı Şiñğıs'ın bağırında, Karaavıl nehri kenarlarında Şiy adlı yerdedir. Doğudan 3 km. uzaklıkta, Orda tarafında da Abay'ın mezarı vardır. Keñgirbay, Türkistan'dan halkıyla göçüp geldiğinde Ulutav'da Alaş Han ve Coşı Han'ın mezarlarının olduğu Keñgirbay nehri civarında doğduğu için ona Keñgirbay adı verilmiştir. 1830 yılı civarlarında doğmuş olsa gerek.

“.....
Suvıtıp qoyğan tulparı,
Alpıs bastı aq Orda,
Aq sunqar üyde turğanda,
Küni de, tüni de bazarım.
Alladan qayttı nazarım,
Betimnen ketti acarım,
Caniyemiz ketkende,
Bir künde ketti bazarım –

“.....
*Dinlendirmiş koşu atını,
Altmış başlı ak Orda²,
Ak sungur evde dururken,
Gece de, gündüz de hoştu.
Allah'tan döndü nazarım,
Yüzümün rengi de gitti,
Can beyimiz gidince,
Bir günde gitti hoşluğum.*

Cazdı küni bolğanda
Künniñ közi baylanğan,
Aq sunqar uşıp uyadan.”

*Yaz günü geldiğinde
Güneşin gözü bağlanmış,
Ak sungur uçmuş yuvadan.”*

4. *Altay Tāti*: 174 mısradır. 1990 yılındaki yayımında 24 mısrası kısaltılmıştır.

V.V. Radlof'tan alınmıştır. Bu kişi, Sarmantay Tāti olsa gerek. Yurdu Karağandı vilayeti olarak verilir. Tāti'nin mezarı, Karağandı kömür fabrikasının olduğu Sokır boyundadır.

“.....
Cä, Muqambet qoldağay
Köp cılağan ümbetiñ!
Köp tilevi köl bolmay,
Küyiskende dävletiñ,
Ayan bolsın ävletiñ!
Barşa menen mävlimdi
Boz taylaqtay aydağan,
Corga menen cüyrikti
Tay-qunanday caylağan.

“.....
*Ya Muhammet kollayıver
Çok ağladı ümmetin!
Çok dileği göl olmadan,
Kan ağladığında devletin,
Ayan olsun evladın!
Kumaş ile kadifemi
Boz deve gibi sürmüş,
Yorga ile yüğrügü
Tayla kısarak gibi yaylatmış.*

² Orda: Merkez, saray.

Qocalardıñ aytqanı
O dünyanıñ sözi edi.
Akker üyge sıymağan
Alıp bir cotalı töbe edi,
Alladan buyırq kelgen soñ
Bu dünyeden cöneldi.”

*Hocaların dediği,
Öte dünyanın sözüydü.
Ak at gibi eve sığmayan
Yüce doruklu bir tepeydi,
Allah'tan buyruk gelince
Bu dünyadan ayrıldı.”*

5. *Kenesarı – Navrızbay*: 101 mısradır. Ağıdın Moskova'da basılan nüshadan alındığı bilgisi verilmektedir. 1990 yılındaki yayımda yer almamıştır.

Kenesarı-Navrızbay 1847'de ölmüştür.

“.....
Hanımızdan ayrılıp,
Şıl boğınday taradıq.
Köringenge qorğalap,
Kisi avzına qaradıq.

“.....
*Hanımızdan ayrılıp,
Paramparça olup dağıldık.
Gördüğümüze sığınıp,
Herkesin ağzına baktık.*

Özimiz şapqan Sozak-tı!
Sarttan akıl suradıq!
Kenesarı ketken soñ,
İyesiz qaldı tağımız.”

*Biz koşan Sozak³ 'tık!
Sart'a akıl sorduk!
Kenesarı göçünce,
Sahipsiz kaldık hepimiz!”*

6. *Cantay*: Kırgız ağıdıdır. V. Radlof'un derlediği nüsha olduğuna işaret edilmektedir. 131 mısradır. 1990 basımında ise 99 mısradır.

Kenesarı-Navrızbay'ın zamandaşdır. Nesli, Pişpek (Bişkek) eyaletinde yaşamaktadır.

“....
Mingen atı ker bolğan,
Kötergeni tuv bolğan.
Tuqımı şetten uv bolğan.
Aq qıyadan tün qatqan,
Aq colbarısqa ün qatqan.
Aq qıyaniñ astınan
Aq colbarıs tosalıq,
Aq colbarıstay şamdanıp,

“.....
*Bindiği at doruymuş,
Salladığı bayrakmış.
Nesli çok fazla dertliymiş.
Ak yamaçlardan gece inmiş,
Ak parsa ün katmış.
Ak yamacın altından,
Ak parsı beklevelim,
Ak pars gibi inat edip,*

³ Sozak: 1. Yayın iki ucunu birleştiren ip, kiriş. 2. Kazakistan'ın güneyindeki Sozak ilçesi.

Aq sunqarday şańıranıp,
Han Cantay, öldiñ, köşelik!”

*Ak sungur gibi süzülüp,
Han Cantay, öldün, göçelim!”*

7. *Şokşoloy Kızınıñ Coktavı* (Şokşoloy Kızının Ağıtı): 88 mısralık bir Kırgız ağıdır. Ağıt, V. Radlof’tan alınmıştır. 1990 yılındaki basımda 81 mısradır.

Çiçek hastalığından ölen Şokşoloy’un ağıdını, kızı söylemiştir.

“Atekem batır Şoşoloy
Aq corğağa minse, nayqalğan,
Saqalı alasin şöptey şayqalğan.
Ker corğa minip, col cürgen,
Kerney tartıp, qol cürgen,
Ker corğa qorqıp – tay boldı,
Atekem qorqıp – cay boldı.”

*“Babacığım, bahadır Şokşoloy
Ak yorgaya binince salınır,
Sakalı küçük çöp gibi sallanır.
Doru yorgaya binip, yol almış,
Zurna çalmış, kol yürümüş,
Doru yorga korkup, tay oldu,
Babacığım korkup, toprak oldu.”*

8. *Tölebay*: 12 yaşındaki kız çocuğu için söylenmiş bir ağıttır. Ağıtı söyleyen Ümbetey boyundan Karpık Akın (*Ozan*)dır. 314 mısradır. 1990 yılındaki külliyatta 300 mısra vardır.

“.....
Nurğa tolğay qabırñ,
Coğarı uşqay savabıñ.
Ümbetim dep Muqambet,
Şapağat etkey nazarın.
Ävliyäler car bolıp,
Ucmaqtıñ aşqay şarabın.
On eki imam, şadiyar,
Artıldırğay qadamın.
Duğasın qabil alğaysın
Artında izgi balanıñ.
Ayta bersem söz köp-ti,
Dünyeden qaytpay kim ketti?
Duğadan coqtap, caqsılar,
Bağıştı ayat kalamın.”

“.....
*Nurla dolacak kabrin,
Çoğalacak sevabın.
Ümmetim diye Muhammet,
Şefaate edecek nazarıyla.
Evlialar yar olup,
Cennet şarabın açacak.
On iki imam, evliya,
Artıracak kademini,
Duasını kabul edesin,
Ardında kalan balanın.
Söylesem söz çoktur,
Dünyadan dönmeden kim gitti?
Duanızla ağıt yakıp, iyiler,
Bağışlayın ayetle kalamını.”*

9. *Tölebay*: Gelininin Tölebay için yaktığı ağıttır. Ağıtı Karpık Akın söylemiştir. 51 mısradır. 1990 basımında ise 50 mısradır.

Ümbetey’den olan Tañbay ile Qasqatay kardeşdir. Tañbay’dan Şoşaq, ondan Baytursın, ondan da akın Ahmet; Kaşkarbay’dan Kocırbay,

ondan Şolak, ondan akın Karpık olmuştur. Yani Ahmet Baytursınılı ile Akın Karpık akrabadır.

“.....

Ağası eldiñ atekem,
Bul sapardı unatqan,
Ağayın, tuvğan ävletñ
Qayğığa qamap, cılatqan.
Sayrañğa caqqan panarday,
Ayrıldı halqı şıraqtan.”

“.....

*Halkın ağası babacığım,
Bu seferi kabul etmiş.
Akraba, kardeş, evladını
Kaygıya boğup, ağlatmış.
Eğlenceye yakılan fener gibi,
Ayrıldı halkı ışığından.*

10. *Tölebay*: Halkın beyi için yaktığı ağıttır. Asıl nüshada 100 mısra vardır. 1990 yılındaki baskıda 97 mısradır.

“.....

Ulı men qızıñ artıñda
Äkekem dep zarlağan.
Qadam basqan iziñdi
Basqa canğa qıymağan.
Azğana küñ dävirim,
Mañdayıma sıymağan.
Arıstanımnan ayrılıp,
Tarqadı bazar basımnan.
Allanıñ artqan avır cük,
Ornadı muñday casımnan.”

“.....

*Oğlun ile kızın ardında
Babacığım diye ağlamış.
Ayak bastığın izler
Başka cana kıymamış.
Azıcık gün devranım,
Kaderime sığmamış.
Arslanımdan ayrılıp,
Dağıldı bütün pazarım.
Allah'ın verdiği ağır yük,
Yerleştikederli gençliğimde.”*

11. *Äyeke*: Akın (*Ozan*) Ağıdı. Budabay söylemiştir. Türkistan ağıdır. Äyeke, Şubırtpalı boyundandır. Ağıt, 373 mısradır. 1990 yılındaki yayımda 421 mısradır. Ağıt, 1883 yılında derlenmiştir. 1883'te “*Kazak Hrestomatiyası*”nda, 1925'te “*23 Coqtav*”da, 1984'te “*Bes Ğasır Cırlaydı*” külliyyatlarında yayımlanmıştır. Nüshanın Ä. Divayev'in 1897 yılında “*Kazak halk yaratıcılığı örnekleri*” kitabından alındığı belirtilmiştir. 1926 nüshasında 17 mısra eksiktir.

“.....

Coldasıñnan ayrılıp,
Neğip bir cattıñ, colbarısım?
Sebep boldı acalğa,
Qumalaqtay qorğasın,

“.....

*Yoldaşından ayrılıp,
Nasıl yattın, arslanıml!
Sebep oldu ecele,
Küçücük bir kurşun,*

Kälima, köptiñ balası,
Ağayın bizdey bolmasın!
Ötken zaman basıma
Endi neğip ornasın?!”

*Kelima, herkesin evladı,
Akrabalar, bizim gibi olmasın!
Geçen zaman başıma
Şimdi nasıl yerleşsin?!”*

12. *Kızdıñ Coktavı* (Kızın Ağıtı): V. Radlof’tan alındığı belirtilmiştir. 22 mısradır. 1990 yılındaki külliyatta yoktur. Bir açıklama da verilmemiştir.

“....
Mergelende basarım,
Barsa qumar casarım.
Ayda meniñ aq narım,
Şaşı qısqa tul narım,
Qulpus quş muvşurum
Şaşı qısqa tul narım!”

“.....
*Atar bir de basarım
Varsa arzum yaparım.
Sür benim ak devemi,
Saçı kısa tul⁴ devemi,
Parlak parlak kuş alıcım,
Saçı kısa dul devem!”*

13. *Äbcar*. V.V. Radlof nüshasından alınmıştır. Ağıdı, Tarbağatay aymağının naymanı yakmıştır. Asıl nüshada 36 mısradır. 1990 basımında 40 mısradır. Ağıdı yazıya geçiren belli değildir.

“....
Moyıladağan qara köz,
Caspnen onı oyayın!
Alşañdap cürgen cas törem,
Orniña kimdi qoyayın?!”

“.....
*Kapkara kara göz,
Gözyaşıyla seni kör edeyim!
Biçilip giden genç törem,
Yerine kimi koyayım?!”*

14. *Balkın Kızdıñ Coktavı* (Balkın Kızın Ağıtı): Bu da V. V. Radlof’tan alınmıştır. Asıl nüshada 20 mısradır. 5 bölümde toplanmıştır. “*Şeşesinin (anne) cokatğanı*” şeklinde bilgi vardır. 1990 nüshasında 40 mısradır. Ağıtın 1926 yılındaki “23 Coktav”da eksik verildiği, tam metnin V. Radlof’tan alındığı belirtilmiştir. Bu ağıtta Q. Äzirbayev’in “*Bazar-Nazar*” adlı iki oğluna özel olarak yazdığı şiirde yer alan iki bölümünün arasındaki benzerliklerin hepsi belirtilmiştir. Öncesindeki 20 mısra başka nüshadadır.

Aq eşki kele catır lağına,
Süt bergen ürpeginen şunağına.

*Ak keçı geliyor oğlağına,
Süt verdiği kulağı kesik yavrusuna.*

⁴ Tul: Sahipsiz.

Qosılıp kel ekevimiz zarlanayıq,
Allanıñ tiyer me eken qulağına?!

*Gel birlikte katılıp ağlayalım,
Allah'a ulaşır mı ağlayışımız?!*

Tapqanı aq eşkiniñ eki laq,
Birevi lağımnıñ salpañ qulaq.
Aq eşki cerge qara, ködeñdi ce,
Tabarsıñ, esen bolsañ, tağı laq.

*Ak keçinin bulduğı iki oğlak,
Oğlağının birisi sarkık kulak.
Ak keçi, yere bak, otunu ye,
Bulursun, esen olsun, bir yavru daha.*

Aq eşki, sen de muñdı, men de muñdı,

Ak keçi, sen de dertli, ben de dertli,

Carattı bir caratqan besev sumdı,

Yaratan yaratmış beş vefasızlığı.

Aq eşki cerge qara, ködeñdi ce,
Qudayım berer me eken bizge tuyaq?!

*Ak keçi, yere bak, otunu ye,
Hüda'm verir mi ki bize de evlat?!*

Boyınan Dosikeniniñ el ötedi,

Dosiken'in boyundan halk geçer,

Şapannan calañ qabat cel ötedi.
Sığır-ay! Men zarlamay, kim zarlasın?

*Kaftandan ard arda rüzgar eser.
Ah! Ben ağlamayayım da kim ağlasın?*

Balqınnıñ endi mağan küni ötedi.

Balkın'ın benim için şimdi zamanı geçer.

Dosikeniniñ bavır calğız tamdı,
Ayamay bar qudayım calğızı aldı.

*Dosiken'in bağı bir tek dam,
Acımadı Allahım, bir yavrumu aldı.*

Elüv beske kelgende sumıray betim,
Calğızınan ayrılıp, añırap qaldı.” Yavrusundan ayrılıp, inledi.

Elli beşe gelince rezil yüzüm,

15. *Baycigit Murat* (Bayyigit Murat): Hanımının ağıdır. Tarbağatay çevresinde söylenmiştir. 62 mısradır. 1990 yılındaki külliyatta bu ağıtın 1926 yılındaki nüshadan alındığı söylenmiştir. Arasında farklılık yoktur. İlk külliyatta 6 bölüm olarak işlenmiştir.

Murat, Tarbağatay'daki Nayman ilindedir.

“.....

“.....

Ävedegi culdızım,
Suv işinde qundızım,
Ay qasında Şolpanım,
Han qasında sultanım,
Suvıtıp qalğan tulparım,

*Havadaki yıldızım,
Su içinde kunduzum,
Ay yanında Çolpanım,
Han yanında sultanım,
Soğuyup kalan koşu atım,*

Tuğırdağı suñqarım,
Aq bökendey Erdalım,
Közine kiygen cırğalım!
Törge şıqsa – töbedey,
Töbege şıqsa – töredey,
Sarğaya kep şaqırsam,
Keler de me eken qurmalım?!”

*Tüneğindeki sungurum,
Ak antilop gibi Erdalım,
Gözüne bağladığın bağım!
Baş köşeye çıkınca tepe gibi,
Tepeye çıkınca sultan gibi,
Özleyip de çağırsam,
Gelir mi ki can yarım?!”*

16. *Ismayıl Han*: Hanımı Küncan'ın ağıdıdır. 242 mısradır. 1990 yılındaki külliyatta 191 mısradır. Moskova'da yayımlanan külliyattan alındığı belirtilmiştir. Fakat, 1926 yılındaki nüshada tam korunamamıştır.

Mayır: Yeni kanundan (1868 yılındaki) önceki Ağa Sultan zamanında Okrujnoj prikazda o zamanki prokuror gibi Rus töre (idareci). Mayırlar, kurt gibi yırtıcı, diken gibi batıcı, halk için bulaşıcı hastalık gibi bir afetmiş. Bir gün bir Mayır, Kazak'ın hanımını basmış, Ismayıl Han o Mayır'ı kovmuş. Sibir'e sürgün etmiş. Mayırın hanımı kandırıp Ismayıl Han'ı çağırmış, zehirli su verip 1867 yılında onu öldürmüş. Küncan, Colbars Han'ın neslinden. Yüce ağacım diye ağlaması da bundan. Ismayıl Han'ın mezarı Karkaralı Semey yolunda, Taldı nehri boyunda, Karkaralı'dan 40 km. uzaktadır.

“Bismilla dep bastayın,
Asılıq sözdü qospayın.
Quday bir başka salğan soñ,
Eregisip, saspayın.
Cılaydı dep sökpeñiz,
Älem bilgen erimdi
Coqtavsız qaytip tastayın?!”

*“Bismillah diye başlayayım,
Asi sözler söylemeyeyim.
Hüda bir dert verince,
Tartışıp da şaşmayayım,
Ağlıyor diye kızmayınız,
Herkes bilir erimi
Ağıtsız nasıl göndereyim?!”*

17. *Ertori*: Gelinlerinin yaktığı ağıttır. Torğay bölgesine aittir. 92 mısradır. Dörtlüklerden oluşmuştur. 1990 yılındaki basımda “23 Coktav”dan alındığı belirtilmiştir.

1880 yılında düşmanların aldığı atlarını kovan Ertori düşmanlardan sekizini de öldürmüştür. Ayır bölgesi Tündik özeni boyları. Ertori, Argınların içinde yetişmiş, vilayeti Ayğırçal'dır. Ağıdı söyleyen Ertori2nın iki gelinidir.

“.....
Qudireti küşti quday-ay,

“.....
Kudreti güçlü Hüda hey,

Cas basımnan zarlattıñ!	<i>Genç yaşımnda ağılattıñ!</i>
Käpirge bersin bul künin	<i>Käfire ver sen bu günüñ</i>
Bizdey de bolğan beybaqtıñ.	<i>Bizim gibi olsun bahtsızın.</i>
Babalı degen qurğır tav	<i>Babalı denen kuruyası dağ</i>
Cın men saytan uyası,	<i>Cin ile şeytan yuvası,</i>
Tavınday boldı ğoy tozaqtıñ”	<i>Cehennem dağı oldu ya.”</i>

18. *Coldıbay*: Kızı Gülcemal'in ağıdıdır. 27 mısradır. 1990 basımında yoktur.

Ertori'nin yoldaşdır. Annesine ağıtlar yakan tek kızı Gülcamila.

“Äkekem meniñ armanda,	<i>“Babacığım benim arzu içinde,</i>
Calğız cılar calğanda.	<i>Yalnız ağlar yalan dünyada.</i>
Barmas pa edim başıña,	<i>Gitmez miydim başına,</i>
Halqıñ cıyılıp barganda?!”	<i>Halkı toplanıp gittiğinde?!”</i>

19. *Esmäğambet*: Hanımının ağıdıdır. 38 mısradır. Ağıdın Karpık Akın'a ait olduğu söylenmektedir. 1990 basımında: ““23 Coqtav”da ilk defa basılmış. *Hacmi küçük olsa da içeriği derin*” şeklinde bilgi verilmiştir. Burada 38 mısra vardır.

“.....	“.....
Cılamay, nağıp sıdayın	<i>Ağlamadan nasıl sabredeyim</i>
Keşegi ötken asılğa?!	<i>Demin giden asilime?!</i>
Asılım tüsti qolumnan,	<i>Asilim uçtu elimden,</i>
Qanatım sindi oñımnan.	<i>Kanadım kırıldı sağımnan.</i>
Quday qosqan caysañım	<i>Allah'ın lütfü alçak gönüllüm</i>
Adastırdı colımnan.	<i>Çıkardı beni yolumnan.</i>
Otız törtke kelgende,	<i>Otuz dörde gelince,</i>
Uyadan uştı alğanım,	<i>Yuvadan uçtu aldığım,</i>
Düniyenin bildim calğanın.	<i>Bildim dünyanın yalan olduğun.</i>
.....””

20. *Ergazi*: Hanımının ağıdıdır. Ağıt, Karpık Akın'a aittir. 77 mısradır. 1990 basımında 64 mısradır. Burada ağıdın “23 Coqtav”dan alındığı ve “Ergazi'nin Arğın boyundan olduğu” belirtilmiştir. Ergazi, Baytursinuli'nin küçük abisidir. Şoşak'ın çocukları Aktas, Baytursin, Daniyar, Ergazi, Ermağambet'tir. Baytursinuli Sibirya'ya sürülür. Kardeşi Ergazi bu iş sebebiyle 1883 yılında ölür.

“Cıladı dep qalaysa,
Söge berme camağat.
Altı ay cürgen colıman,
Kelip edi salamat.
Körseterin qudanñ
Bilmedi me ğalamat?
Sabır tutup otırıp,
Taba almadı rahat.
.....”

“Ağladı diye böylece,
Ayıplamayın cemaat.
Altı ay gittiği yoldan,
Gelmiş idi selamet.
Göstereceğini Huda'nın,
Anlamadı mı bir alâmet?
Sabredip bekleyip
Bulamadı hiç rahat.
.....”

21. *Âbdirakman*: Abay'ın oğludur. “Coktav”ın üç nüshası da 1895 yılında yayımlanmıştır. 38 mısradır. 1990 yılındaki eserde 159 mısradır. Tam olan 1926 yılındaki nüshada bir bölümü 5 dörtlük, ikincisi 4 dörtlük, iki mısra eklenmiştir. Sonraki basımda 29 dörtlük, iki mısra eklenmiştir.

Âbdirahman, Tyumen'de ikinci derece okulu bitirip eski Petersburg'daki askerî okulu bitirip komutan olarak Almatı'da çalışırken 1895 yılında 27 yaşındayken ölür. Akın Abay'ın evladıdır.

“.....
Keşegi ötken er Âbiş
Elden bir aşqan erek-ti.
Cüregi cılı, boy qurış,
Tuvsı canan bölek-ti.
.....”

“.....
Biraz önce ölen er Âbiş,
Halkın önünde giden bir yiğit.
Yüreği sıcak, kendi çelik gibi,
Dostu candan bir parçaydı.
.....”

22. *Ormambet*: Ulu Narmambet'in ağıdıdır. Bunun 1901 yılında yayımlandığı söylenmektedir. 367 mısradır. 1990 basımında 342 mısradır.

1901 yılında ölmüştür. Evladı akın Narmambet ağıt yakmış. O da 1919 yılında ölmüştür. Bunların ili Tobıktı, Balkaş gölünün kıyısında kışlayıp, Tokıray'dan göçüp Sarıarka'da yaylamıştır. Ormambet'in mezarı Calañas'ın başındadır.

“.....
Bergenine şükirlik,
Alğanıña sabırlıq.
Tapsırdıq isti tãñirge!
On segiz mñ ğalamda
Maqulıq coq ölmeytin,
Ölşevli ömir bitken soñ,
Amanatın bermeytin.

“.....
Verdiğine çok şükür,
Aldığına da sabır.
İşi Tanrı'ya emanet ettik!
On sekiz bin âlemde
Ölmeyen bir canlı yok,
Sayılı ömür bitince,
Emanetini vermeyen.

So nevbet bizge tap bolıp,
Eñbektı boldıq eñireytin.
.....”

*Bu nöbet bize denk gelip
Ağlamaya emek verdik.
.....”*

23. *Äbdığapar*: Kıpçak boyu hanlarındandır. Bu ağıt, hanımı Tınışbala'nın ağıdıdır. O da, Ahmet'in akrabasıdır. Qalıy'in kızı Kätez, Rüstem Äbdığaparulı'yla evlendirilmiştir. 1990 yılında yayımlanan eserde “23 Coqtav” esas alınmıştır. 624 mısradır. Daha sonraki basımda ise 368 mısradır.

25 Haziran 1919'daki fermana Torgay bölgesi karşı çıkınca Äbdığapar halkın başına geçip şubat devrimine kadar hükümet askeriyle savaşmış. Torgay halkı, Äbdığapar'ı han seçmiş. 1920 yılında ölmüş. O, Kıpçak'tır.

“.....
Arıtsan tuvğan sultanım,
Rüstem dastan sekildi
Saqıp qıran er edi.
Bul äleket zamanda
Aqıl bar ma adamda?
Armansız can boldı ma
On segiz mıñ ğalamda?
Qasiret battı canıma,

“.....
*Arslan gibi doğan sultanım,
Destandaki Rüstem gibi
Sahipkıran er idi.
Bu zamanda
Akıl var mı insanda?
Arzusuz can olur mu
On sekiz bin âlemde?
Hasret yaktı canımı,*

Şeşilip uşıp aq sunqar,
Ğayıp boldı uyadan.
İnkär qılıp izine,
Orın aldı qıyadan,
Qol cetpegen ciyhanğa
Meken etip sanadan.
.....”

*Kanat açıp, uçup ak sungur,
Kayboldu gitti yuvadan.
İnkär edip izine,
Yer aldı yamaçlardan,
Ulaşılmayan cihanda,
Mekan edindi şuurumuzda.
.....”*

KAYNAKÇA

- Altay, H. (1981). *Anayurttan Anadolu'ya*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 183–184–189.
- Baytursinov, Ahmet (1991). *Aq Col*, Calın, Almatı.
- Biray, Nergis (1999). “Ahmet Baytursunoğlu Ve Eserleri”(1873–1937), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Denizli, Sayı.5, S.10–16.
- _____ (2011). Ahmet Baytursınuh – Şiirleri Üzerinde Dil Ve Üslup İncelemesi, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.
- Elçin, Ş. (1990). *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.1.
- Hüseyin, Prof. Dr. Köbey (2002). “Kazak Dil Bilgini Ahmet Baytursinov”, (Aktaran. Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas Çınar), *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:14, S. 223- 233.
- İymahanbetova, Rayhan Sahıbekqızı (2010). *Çasır Sañlağı – Ahmet Baytursınuhın* Şığarmaşılıq Ğumır Bayanı, Astana. (S. 195–200)
- Qazaq Ssr Ğılım Akademiyası M. O. Evezov Atındağı Edebiyet Cene Öner İnstitutı (1989). *Baytursinov Ahmet - Şığarmaları*, Cazuvşı, Almatı.
- Koç, Kenan; İşina, Almagül; Korganbekov, Bolat (2007). *Kazak Edebiyatı*, C. 1ı (Sovyet Dönemi Ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı), Iq Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Köse, Doç. Dr. Nerin (Kazak Türkçesi’nden Aktaran). (2001). “Kazakların Gelenek- Görenekleri İle İnanç Ve Pratikleri”, *Milli Folklor*, Ankara, 183.
- Orazbayoğlu, M. (Haziran 1990). “Kazak Türklerinde Ağıt”, *Milli Folklor*, Ankara, 27-
- Ünal, Fatih (2008). “Kazak Türklerinde Defin Merasimi Ve Aş Verme Geleneğı”, *Bilig*, Bahar- Sayı:45, S. 103-130.
- Yaldızkaya, Ömer Faruk (2001). “Kazak Ağıtları İle Anadolu Türkmen Ağıtları Üzerine Bir İnceleme”, *V. Uluslararası Kıbatek Edebiyat Şöleni*; Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi, Türkistan / Kazakistan (2001).
- [Http://Omeryaldizkaya.8m.Com/Calisma.Htm](http://Omeryaldizkaya.8m.Com/Calisma.Htm) (01.10.2011)